

Санкт-Петербург: граници и лица

(двойно юбилейно)¹

Радослава Илчева

Красуйся, град Петров, и стой
Неколебимо как Россия.

На 16/27 май 1703 година последният московски цар Петър Алексеевич, останал в историята като първи руски император Петър Велики, на мястото, където Нева се влива в Балтийско море полага основите на военна крепост. Нарича я Петропавловска — в чест на небесните си покровители апостолите Петър и Павел. Така в географията, историята, икономиката, културата и политиката на европейския Север се зачева мегаполис, който вече три века дейно и предизвикателно присъства в руския бит и съзнание.

Императорът, чието име в превод от гръцки означава камък, строи около крепостта град с гръмкото име Санкт-Петербург — Град на Светия Камък². И тъй като камъкът е дефицит в благостното устие на реката, каменното строителство е забранено с указ в цялата страна. Включително и на църкви. Градът е най-важният строителен обект на Русия, материализация на представите на Основателя си за рая — Петър галено го нарича „парадиз“. Но за безименните зидари, докарани насила откъде ли не за да станат строителна жертва в основите му³, за войниците, които го защитават от шведите по време на продължилата двадесетина години Северна война, за преселените против волята им „за вечни времена“ занаят-

¹ Освен в известен смисъл юбилейна, настоящата статия е най-вече реплика в дискусиата по проблемите на граничността в руската класическа литература. Тази дискусия бе открита в българската русистика от Хр. Манолакев чрез забележителната му монография „Текст и граници. А. С. Пушкин и неговите „Повести на Белкин““. С., 2001. Въз основата на богат и разностранен доказателствен материал авторът извежда граничността като същностна категория в творчеството на поета през 30-те години на XIX в.

² Както посочва Г. Лебедев, името на града принадлежи не на един отделен език, а на общия език на европейската култура: sanctus — „свети“ (латински), petros — „камък“ (гръцки), burg — „крепост, град“ (немски). С други думи, то е оповестено на света чрез трите сакрални европейски езика — католическия латински, православния гръцки и реформаторския немски. — **Лебедев, Г.** Рим и Петербург: археология урбанизма и субстанция вечного города. — В: *Метафизика Петербурга*. Петербургские чтения по теории, истории и философии культуры, с. 47—64, с. 53.

³ Със специален указ от 1704 г. в Петербург всяка година били изпращани до 24 хиляди работници. Мнозина от тях загиват вследствие на суровия климат, тежкия труд и лошите битови условия.

чии и търговци Петербург се превръща в ад. И тази антитеза *рай* — *ад* ще стане призмата, през която ще бъде възприеман градът. Поне през първите си 300 години. От време на време ще се разгарят спорове дали изобщо е трябвало да бъде основаван. Дори и днес. Но и тези, които ще го определят като грешка, ще признаят, че тази грешка е блестяща...⁴

Избраното от царя място е подходящо за военна крепост — нито един кораб не може да влезе незабелязано от морето. Подходящо е и за особено опасни престъпници — това го доказва по-нататъшното предназначение на Петропавловската крепост, главния политически затвор на Руската империя. Но избраното място съвсем не е подходящо за живот — климатът е студен, влажен и нездравословен, топлите дни са средно петдесет годишно. Природата се бунтува срещу цивилизацията: градът е чуждо тяло в организма ѝ и тя периодично прави опити да го отхвърли, да го заличи чрез разрушителни наводнения⁵. Дори и днес. И всеки път в тътена на стихията сякаш се долавя старинното проклятие: „Да опустееш дано, Петербург!“⁶

В тези условия друг град би бил невъзможен. Но не и този, поел в себе си богатырската натура на своя Основател. Подобно на приказните герои от руския фолклор той расте не с дни, а с часове. Главните му част и инфраструктура, съвпадащи с днешния център, са изградени за по-малко от десетилетие, при това не на старо землище, а на съвсем ново място. Факт, който поразява човешкото съзнание и сега, в епохата на високоразвитите технологии. През 1712 г. Санкт-Петербург ще посрещне царското семейство. През 1713 г. — чуждестранните дипломатически мисии. Като новата столица на новата Русия. Градът ще придобие самочувствието на правоприемник не на Московската Рус, а на самата Византийска империя. И ще осмисли цялата предходна руска история като *своя* предистория. В руската душа повече от 200 години ще отеква камбаненият плач на изоставената столица, но дори тези, които ще тъгуват по московската патриархалност, ще го правят в качеството си на петербургски жители...

Градът изначално би трябвало да е невъзможен и защото е *Санкт-Петербург*. Като северен Град на апостол Петър той се оказва полярен двойник на южния, същинския град на апостола — Рим. Той е сатанински

⁴ Сrv.: „Ще скрием ли от себе си още една блестяща грешка на Петър Велики? Имам предвид основаването на новата столица в северните краища на държавата, сред тресавища и блата, на място, осъдено на безплодие и недоимък... Колко хора загинаха, колко милиони и труд бяха употребени за да се осъществи това намерение? Може да се каже, че Петербург е основан върху сълзи и трупове, — **Карамзин, Н. М.** Записка о древней и новой России, Спб., 1914, с. 30—31.

⁵ За наводнение се смята покачането на водата в Нева с поне 150 см над обичайното J равнище. От основаването на града до днес са регистрирани повече от 270 такива наводнения. Няколко от тях — през 1777, 1824, 1924, 1955, са били особено разрушителни.

⁶ „Петербургу быть пусту!“. Според преданието така царица Евдокия Лопухина, насила замонашената първа съпруга на Петър Велики, проклекла основания от мъжа си град.

град, узурпатор на свещената мисия на Москва, знамение за края на света и идването на антихриста. Нека поясним. В православните средновековни представи Рим е не толкова реален град, колкото религиозен център. Така той присъства и във формулата на руския месианизъм от XVI в. „Москва — трети Рим“⁷. Първите две средоточия на истинската вяра — Рим и Константинопол са унищожени от Божия гняв заради ереси и грехове. Центърът на православието се е преместил в третия Рим — Москва, която обединява всички християнски царства. Изводът е: двата Рима паднаха, третият стои, а четвърти няма да има. Но Петербург чрез самото си име се легитимира като четвъртият, невъзможният Рим. При това той е творение на императора, който за голяма част от поданиците си е въплъщение на антихриста. Но и в тази ситуация невъзможният град се оказва възможен. Небесното застъпничество на живялите в него св. Ксения Петербургска и св. Йоан Кронщадтски прави Петербург богозащитен град. А през Втората световна война го спасява иконата на Казанската Богородица...⁷

Този невъзможен по презумпция град е възможен вече 300 години. На пръв поглед това е детска възраст: Москва вече надхвърли 850, Киев кара второто си хилядолетие. Но възрастта на градовете не се измерва само с броя на докосналите ги векове, а с останените от времето и във времето следи. В този смисъл Петербург, износил най-важните събития от новата руска история, се съизмерва с вечните Рим и Константинопол. Неговото индивидуално време е ускорено и компримирано, наситено с история. Той е напористо динамичен: динамиката е отразена дори в имената му. От 1703 до 1914 г. той носи рожденото си име Санкт-Петербург. Настъпва Първата световна война и възприеманият като немски топоним се оказва неподходящ: Русия и Германия са в противоположни лагери. Градът е преименуван на Петроград. Поетичното прозвище става официално название.

Следващите 10 години са невероятно буреносни: една световна война и две революции. На мястото на монархията се появява република, на мястото на Руската империя — СССР. През 1924 г., след смъртта В.И. Ленин, градът е наречен Ленинград. Очевидно такава е орисията му: да носи имената на митологизираните основатели... По времето на социализма той губи столичния блясък — Москва си възвръща отнетото ѝ някога първенство. През Втората световна война Ленинград заплаща жестоката цена на 900-дневната блокада и заслужено получава званието „град-герой“. Почти напълно разрушен като инфраструктура, с осакатени от бомбардировките архитектурни ансамбли, той се възражда като митичният Феникс от пепелта.

През септември 1991 г. с референдум градът отново става Санкт-Петербург. Същевременно продължава да е административен център на Ленинг-

⁷ Като други спасители на града от немски плен мълвата сочи паметниците на Петър Велики (Медния Конник) и на прочутите руски полководци А. В. Суворов, М. И. Кутузов, М. Б. Барклай де Толи.

радска област... Днес е втори по значение град на Руската федерация, северна столица на Русия. Ще добавим — и на Европа. И както показаха неотдавнашните чествания на 300-ия му рожден ден — и на света. Защото Петербург е град-вселена. Може би затова той трудно се побира в идентификационните рамки само на едно име⁸. Доказателство са и многобройните му неофициални названия — извънредно различни по произход и употреба. Една част от тях носи полъха на достолепния и величествен XVIII век — златния век на града: северна Венеция, северна Палмира⁹, северен Рим. Друга част коментира определени моменти от съвременната ситуация: Сект-Петербург, Джон-Ленънград. Не липсват и предложения като това на А. Солженицин за поредно преименуване на града и повторна замяна на чуждия топоним с руски: Святопетровск. Най-неутрално и общоприето се оказва неофициалното „Питер“, холандски вариант на името на императора, който зримо и незримо присъства в града си.

Освен невъзможно възможен, Петербург е и граничен град: във всички възможни смисли на понятието граница. Разположен на границата между водата и сушата, природата и цивилизацията; близо до държавната граница на Русия, той маркира границата между допетровата и Петровата епохи; между патриархалното Московско царство и Руската империя; между Средновековието и Новото време. Всички тези негови граници са определящи и предопределящи; значими и значещи. Граници-характеристики. Но една от тях има по-особено значение за руската литература и култура. Това е границата *история/митология*. Нека я пресечем и, след като контурирахме историята на града, да кажем няколко думи и за неговата митология. Защото Санкт-Петербург е най-митологизираният руски, а може би дори и европейски град.

Митологията на имперската столица е провокирана от нейната история, или по-точно, от *първоначалния недостиг на история*. Петербург възниква в рекордно кратки срокове — изведнъж, от нищото, като по чудо. Създава се впечатление, че той е строен не с традиционните строителни материали, а с указите на своя Основател. Митогенността на изкуствения град е посочена още от Ю. М. Лотман: митът запълва семиотичната пустота¹⁰. Но и в това отношение градът няма аналози в световната „теория и практика“. Пак по причина на присъщия му динамизъм. Защото обикновено в мито-

⁸ Както справедливо отбелязва Г. Тулчински, Санкт Петербург е град-знак, град-текст с множество прочити и тълкувания. Затова е напълно естествено той да има не само едно име. Градът израства от всяко едно от тях и го надраства. Например, идеалният център е същинският Санкт-Петербург, промишлената зона — Петроград, а новите райони са както Ленинград така и Джон-Ленънград. — **Тулчинский, Г.** Город-испытание. — *Метафизика Петербурга, ...*, с. 146—156, с. 156.

⁹ Древен град в Източното Средиземноморие и звуков омоним на руската дума „пол-мира“ (половината свят).

¹⁰ **Лотман, Ю. М.** Символика Петербурга и проблемы семиотики города. — В: *Ученые записки Тартуского ГУ*. 664. Семиотика города и городской культуры. Петербург. Труды по знаковым системам. Тарту, 1984, с. 30—45, с. 36.

логизирането на дадена личност или събитие решаваща роля играе факторът Време. Той отсява нужното от ненужното, замъглява очертанията на обекта на митологизиране в масовото съзнание. По този начин става възможно пре моделирането на историческия факт — според колективните тежени и очаквания. В казуса „Петербург“ обаче няма време за Времето. Историята и митологията са едновременни, взаимопреливащи се, взаимодопълващи се. Притеглените от магнитното поле на мита късове история се митологизират тутакси, начаса. Легендата съпътства действителността.

Географията, т. е., неповторимите природни дадености, също стимулират митологизацията на града. Разположеният днес върху 44 острова Петербург се отразява в 86 реки и канали. Това огромно водно пространство поражда така необходимите за мита огледалност и двойственост. Продължителните северни зими, честите мъгли и дъждовни дни през есента и пролетта, знаменитите бели нощи през краткото лято го правят призрачен, фантастичен, ефимерен¹¹. Те размиват очертанията му. Дневната красота на изпълнения със слънце и светлина Петербург, запечатана върху филми, картинки и рекламни диплянки е много крехка и уязвима: тя може всеки миг да изчезне и градът да бъде потопен в атмосфера, напомняща за първичния хаос.

Освен историята и географията, първоначален тласък за митологизирането дава и *Просвещението* — епохата, през която възниква и се формира Петербург, възприеман като отговор на нейните възпитателни и цивилизаторски амбиции. На пръв поглед това е парадокс: рационализмът да съдейства за оформянето и възникването на мита. На пръв поглед. Ориентирането към античното културно наследство не само в изкуството, но във всекидневния бит през руския XVIII в. отключва неподозирани митогенни механизми и поражда явление, който ние на друго място вече означихме като неоезичество на Просвещението¹².

И, накрая, митологията на Петербург не би се състояла, или поне не би присъствала активно в руската култура без *художественото слово*. В продължение на два века градът е център на литературния живот в Русия. От това време почти две трети преминава под знака на класицизма, романтизма и символизма: все литературни течения, толериращи по един или друг начин мита — бил той държавно-политически или литературен.

Но нека се позовем на обобщенията на А. Топорков. Петербург е издигнат върху костите на строителите си; основан е от императора-демиург в

¹¹ Ю. Нагибин, като се позовава на спомени на оцелели по време на блокадата (1941—1944 г.) ленинградци, изказва кощунствена на пръв поглед мисъл: най-истински е блокадният Ленинград, когато по заснежени, мъртвешки бели и пусти улици са се влачили, олюлявайки се, безплътни сенки с огромни очи върху изпитите лица; хора-призраци, равнодушни към воя на снарядите и бомбите; хора, от които е била останала единствено безпамятната душа. — **Нагибин, Ю.** Двудликий Янус. — *Диалог*, 1994, № 1, с. 1—5, с. 3.

¹² Вж. по този въпрос статията ни: **Илчева, Р.** Другото лице на Просвещението. Литературният образ на Петър Първи и проблемите на неоезичеството. — В: Да мислим другото — образи, степенотипи, кризи. XVIII — XX век. С., 2001, с. 242—261.

покрайнините на държавата, сред гори и блата, на място, заплашвано от ужасни наводнения и готово всеки миг да потъне в бездната. Множеството реки и канали сякаш удвояват града и заедно с архитектурните ансамбли, напомнящи театрални декори, му придават иреалност. С други думи, той е идеален обект за литературна (по терминологията на изследователя — вторична) митологизация. За това допринася и нетрадиционното осмисляне на опозицията Космос — Хаос: извънредно подреденият Петербург от всички страни е обкръжен от Хаоса, който izbива ту под формата на наводнение, ту под формата на кърваво насилие или на човешко безумие¹³.

Хаосът е ключът към петербургската митология. Той е общата първооснова на двата мита, които я изграждат — креативния и есхатологичния. Взаимопривличащи се и взаимоотблъскващи се величини, те се съотнасят както началото и краят, миналото и бъдещето, двете части на *coincidentia oppositorum*. Най-общо казано, креативният мит отразява победата над хаоса, есхатологичният — победата на хаоса. Със съответните петербургски нюанси. Първият е посочен от В. Н. Топоров: двата мита не само че възникват едновременно — с основаването на града, но са и взаимно ориентирани. Коренът им е общ, но всеки от тях се изгражда като анти-мит по отношение на другия. Това явление на „обратната“ огледалност е свидетелство за вътрешната антитетична напрегнатост на ситуацията, в която се е осъществявала митологизацията на петербургските дадености¹⁴.

Вторият нюанс е от областта на конкретното. Креативният и есхатологичният митове са едновременно причина и следствие за/от вече споменатата двойственост на града. Всичко, свързано с Петербург, още от самото начало предизвиква двойствена интерпретация. Самото му възникване е чудо, но чудеса твори не само Бог: антихристът съблазнява с мними чудеса. Двойствено е отношението към града даже на неговите съвременници и идейни вдъхновители — западноевропейските просветители. От една страна Лайбниц, Фон-тенел, Волтер го възхваляват като град на Разума и бъдещето, олицетворение на могъществото на цивилизацията. От друга страна Вебер, Фокеродт подчертават безразсъдството на града, възникнал въпреки природата.

Двойствено е и отношението към града от страна на представителите на различните литературни течения. За певците на държавността — класицистите, строителството му сред блатата е поредната заслуга на Петър и поредният повод той да бъде назван велик¹⁵. Сантименталистите, с присъщото им съчувствие към обикновения човек и личния му живот, напротив,

¹³ Топорков, А. О мифологии Петербурга. — Всемирное слово — Lettre internationale, 1994, № 7, с. 9—10, с. 9.

¹⁴ Топоров, В. Н. Петербург и „Петербургский текст русской литературы“. — В: Топоров, В. Н. Миф. Ритуал. Символ. Образ. Исследования в области мифопоэтического. М., 1995, с. 259—367, с. 275.

¹⁵ Срв.: „Град на зыбях сотворил“ — Николев, Н. П. Творения. Часть II, М., 1795, с. 79.

ще обвинят Петър за гибелните климат и природни условия, сред които е създадена новата столица¹⁶. Примерите могат да се умножават с неизменно запазване на тяхната полярност. От клетвите на Зинаида Гипиус през трагичните констатации на Осип Манделщам до благодарностите към Петър Велики на влюбения в града си петербургски бард А. Розенбаум¹⁷.

Без да претендираме за изчерпателност, ще отбележим и още една особеност на митологията на Петербург: митологизирането на града се осъществява успоредно с митологизирането на неговия основател — най-митологизираната, демитологизирана и ремитологизирана фигура в руската история. Това се дължи на необикновено силната, почти соматична, връзка между Града и неговия Основател. Въпреки, че е назван в чест на апостол Петър — Санкт-Петербург, градът още от самото си основаване се възприема не като град на апостола, а като град на императора. Затова и първата част от името — санкт/свети, изчезва някак си незабелязано и безболезнено при преименуването на Петроград през 1914 г. Но градът не е само творение на Петър Велики. В известен смисъл той е негова редубликация. Доказателствата тук са много. От общоприетото, неутралното название „Питер“ до официалния сценарий на тазгодишните тържества по случай 300-годишнината на града¹⁸. Личността на императора с всичките противоречия на бурната му титанично-демонична натура, с многото му лица — от човешки прекрасното до животински отвратителното¹⁹, сякаш се е разтворила в града.

Този невъзможно възможен, граничен, двойствен и многолик град вече 300 години се оглежда в руската литература: от Петербургската тема до Петербургския текст. И тези отражения винаги са различни. До степен, че днес говорим за Петербург в произведенията на класицизма и Петербург на натуралната школа; за Петербург на Пушкин, Петербург на Гогол или за Петербург на Достоевски; за Петербург в поезията и за Петербург в публицистика-

¹⁶ Вж.: препратка 4. През средата на XIX в. племенникът на сантименталиста И. И. Дмитриев — М. Дмитриев, ще отбележи в идилията „Подводный город“: „Богатъръ его построил:/ Топь костъми он забутил:/ Только с Богом как ни спорил, /Бог его перемудрил!“. Във финала от града няма да остане дори името — той ще бъде погълнат от морето и за него ще напомня само островърхата камбанария на катедралата в Петропавловската крепост. — **Дмитриев, М. А.** Стихотворения. Часть I. М., 1865, с. 175—178.

¹⁷ Срв.: „Нет! Ты утонешь в тине черной,/ Проклятый город. Божий враг!/ И червь болотный, червь упорный/ Изъест твой каменный костяк“ (З. Гиппиус, „Петербург“, 1909); „В Петербурге жить — словно спать в гробу“ (О. Манделштам, 1931); „Это так хорошо, что мы здесь родились/ И живем, и умрем:/ Ах, спасибо, Вам, Петр!“ (А. Розенбаум, 1983 г.)

¹⁸ Тяхната кулминация не бе предвидена нито за 16, нито за 27 май — рождения ден на града по стар и нов стил. Тя бе предвидена за 30 май — рождения ден на Петър Велики.

¹⁹ Срв.: „От време на време главата му е разтърсвана от нервен тик. Лицето му се изкривява, погледът му придобива израз на безумна ярост. Но това е само за миг. Съвсем скоро чертите на царя придобиват предишната си хармония. Но неговите събеседници остават ужасени, като от появата на муцуната на звяр под едно човешко лице“. — **Troyat, H.** Pierre le Grand. Paris: Flammarion, 1979, с. 262.

та. Изменчивостта, непредсказуемостта на града водят до там, че често в произведенията на един и същ автор той е различен. Този петербургски феномен е особено явен в творчеството на Пушкин. Шумният и изпълнен с глъч и движение Петербург в „Евгений Онегин“ няма нищо общо с шумното и изпълнено с глъч и движение градче Питербург, където пирува великият цар-основател („Пир Петра Первого“). Но ако скуката, студът и гранитът на пищния и беден град от едноименното стихотворение се очовечават от малкото краче и златната къдрица („Город пышный, город бедный...“), то ситуацията е съвсем различна в поемата „Медният Конник“, където действието е организирано около прочутия бронзов конен паметник на Петър Велики на Сенатския площад и където градът се среща с Основателя си в неподозирани измерения.

„Медният Конник“, най-петербургското произведение на Пушкин, е написан на един дъх през октомври 1833 г. далеч от Петербург — в имението Болдино. Поемата възстановява с хронологична точност най-страшното и разрушително за цялата история на града наводнение и свързаните с него събития. На 7/19 ноември 1824 г. водата в Нева се вдига с повече от четири метра и залива целия град. Пушкин не е очевидец на катаклизма — по това време той е в Михайловское. Но през следващите девет години той има възможността да се запознае със спомени и разкази на преживелите трагедията, с редица документални материали. През август 1833 г. самият той става свидетел на началото на поредното наводнение: сякаш самата природа му заповядва да обобщи с изразните средства на литературата акумулираните впечатления. Породените от тях размисли неочаквано изкристализират в потресаващи прозрения относно новата руска история и движещите я сили. Така се появява последната голяма поетична творба на Пушкин — неговото историко-философско завещание към съвременници и потомци, поемата „Медният Конник“ с подзаглавие „Петербургска поема“.

Двойният юбилей — 300-годишнината на града и 170-годишнината на поемата, е подходящ повод да потърсим Петербург в това Пушкиново произведение. Но интересът ни към темата не е спонтанно-юбилеен. Той е продиктуван от следните неюбилейни причини: 1) Поемата е от малкото произведения на руската литература, чието действие е възможно само и единствено в Петербург; 2) В поемата за пръв път в руската литература историята и митологията на града излизат извън отредените им традиционни граници за се срещнат и да разкрият многоликата му, противоречива, двойствена и невъзможно възможно природа; 3) Христоматийността на описанието на града също е предизвикателство за изследователя. Защото става дума за най-експлоатираният Пушкинови стихове: без тях не минава нито едно печатно или аудиовизуално издание, посветено на града. Дали обаче те получават онзи прочит, който е целял авторът им?

Едва ли има друго произведение в руската литература, което да е така обвързано с петербургската митология, както „Медният Конник“. И тази обвързаност се проследява на най-различни равнища. Нещо повече: петер-

бургската митология *предзадава* структурата на поемата, обяснява някои нейни особености. Встъплението (прологът) актуализира креативния мит, същинската част (повестта) е реализация на есхатологичния. Това съседство на двата мита в рамките на един и същ художествен текст създава впечатлението за логически разрив между празнично-оптимистичния пролог и трагичната повест за бедствието. На пръв поглед разривът е толкова голям, че някои учени дори ги определят като две независими една от друга творби, които могат да се печатат отделно, с отделни заглавия²⁰. На пръв поглед... Защото в „Медният Конник“ първият и следващите погледи са учудващо разнопосочни — почти като различните гледни точки. Като петербургската феноменалност изобщо.

В поемата Петербург е онази сцена, върху която се разиграва трагедията на един човек — бедния чиновник Евгений, загубил по време на наводнението от 7/19 ноември 1824 г. годицината си Параша, а след това и разума си. На пръв поглед... Защото зад индивидуалната трагедия се крие нещо много повече: трагедията не само на едно съсловие и не само на едно поколение.

Но нека не избързваме. Евгений ще се появи едва в първата част на повестта: във встъплението читателят даже не подозира за съществуването му. В първите стихове (1—20) на поемата, наричани още пролог на пролога, сценичните прожектори осветяват единствено Него — застаналия на границата между водата и сушата, природата и цивилизацията, миналото и бъдещето, невъзможното и възможното Основател на града:

На берегу пустынных волн
Стоял Он, дум великих полн,
И вдаль глядел. Пред ним широко
Река неслася²¹.

Основателят няма да бъде назван по име. Той присъства в текста единствено чрез двукратно употребеното лично местоимение „Той“. При това, както в сакралните книги, с главна буква (в някои издания — с курсив). Този Той се е възправил срещу недружелюбната и спотаена природа, чието описание активира извечните представи за хаоса и неподреденото пространство. Така започва противно- и взаимно-действието на Митологията с Историята — характерна особеност не само на петербургската митология, но и на изображението на града в поемата.

...По широката река самотно плува бедняшка лодка. Върху блатистите и покрити с мъх брегове се чернеят тук-там мизерните колиби на туземното население — финландците. Цялата видима местност е покрита с гора („лес... кругом шумел“), в която не проникват лъчите на скритото в

²⁰ Charles Corbet. Le symbolisme du *Cavalier de Bronze*. – Revue des études slaves, 1966, v. 45, p. 129–144, 138.

²¹ С оглед на предлагания от нас на читателското внимание нов прочит на Пушкиновата поема „Медният Конник“, всички цитати се дават на руски език.

мъгли слънце. Но във великите мисли (а какво друго е мисълта, ако не непоризнесено Слово?) на Основателя вече съществува град. Този град е и крепост („Отсель грозить мы будем шведу“), и прозорец към цивилизованото пространство („В Европу... окно“) и център на Всемира („Все флаги в гости будут к нам“) и средоточие на вселенския пир („И запируем на просторе“) от руските представи за охолство и завършеност (срв.: „пир на весь мир“)...

Граничността на ситуацията, неназоваността на Основателя, нецивилизованото пространство, великото предопределение на града в своята съвкупност препращат към авторитетното време на началата, визирано от креативния мит²². Те внушават, че предстои да бъде разказана една свещена история; да бъде възпроизведено едно събитие, което се е случило в първоначалното време благодарение на деянията на свръхестествени същества. Неназованият Той се оказва в позицията на актанта в мита. Така, впрочем, го възприема и изследователската традиция — като „образ на дух, творещ от небитието“, онзи, чието име не се споменава всеу²³. Митът като че ли изтласква на заден план историята.

Непредубеденият поглед обаче разкрива нещо съвсем различно. И съвсем прозаично. Светът всъщност отдавна е сътворен (сушата и водата са разделени) и, в някаква степен, усвоен от човека. Пейзажът е описан с топографска точност. Въпреки, че поражда асоциации с изначалния хаос, той не може да бъде друг с оглед природните и климатични дадености в блатистото устие на Нева. Неназоваността на Основателя също има своето банално обяснение. Назоваването по име е идентификация, а Петър Велики няма нужда от такава. Той лесно се разпознава в контекста на устойчивите словесни и ситуативни показатели, наследени от предходната панегирична литература²⁴. Освен това, неназоваността по ред причини е характерна черта на омонимиката в поемата — неназован е дори Петербург²⁵. Що се отнася до великите мислите на основателя, при близко вглеждане те се оказват не чак толкова велики. Градът, например, е основан напук на надменния съсед. Основателят се кани не да отвори, а да избие прозорец към Европа („В Европу *прорубить* окно“ — курсив мой, Р. И.). Мотивът за пира пък носи в себе си зловец подтекст: насилието и варварското веселие по време на знаменитите пирове на Петър Първи никога не са били тайна за никого.

²² Вж. класическото определение за мита на М. Елиаде — **Mircea Eliade**. *Aspects du Mythe*. P., 1963, с. 16—17.

²³ **Анциферов, Н. П.** Душа Петербурга. П., 1922, с. 66.

²⁴ Всъщност, Петър Велики е назван, но индиректно: чрез „великите мисли“ и особено то изписване на местоимението „той“: през XVIII и отчасти през XIX в. с курсив или с главна буква/букви са се изписвали всички местоимения, отнасящи се до особата на императорите. За разлика от днешните изследователи Пушкиновият читател-съвременник надала е бил толкова силно впечатлен от изписването на „Той“ и от неназоваването на Петър Велики.

²⁵ Неназован е и малкият остров, където намират тялото на Евгений. Не са названи или са названи непълно повечето герои. Евгений е без фамилия (Срв.: „Прозвания нам его не нужно“); годеницата му е спомената само с умалителното име Параша (от Параскева или русифицираното Прасковья); Александър I присъства като „покойный царь“. Единственото изключение е граф Хвостов — с подигравателния коментар „Поэт, любимый небесами“.

В следващите стихове (21—42) от встъплението митът сякаш отново взема превес. Градът, който преди сто години е съществувал единствено в мислите на основателя си, вече е преминал първата си хронологична граница. Пространството от пролога на пролога е преобразено по чудодееен начин до неузнаваемост.

Прошло сто лет, и юный град,
Полночных стран краса и диво,
Из тьмы лесов, из топи блат
Вознесся пышно, горделиво;

Умело вплетеният мотив за чудото обаче отново е в синхрон с историческата правда. Разкошният сценичен декор, сменил мрачния и унил фон от първите стихове, също е документално точен. Защото в резултат на втория градостроителен бум по времето на Екатерина Втора Петербург е станал един от най-красивите и богати европейски градове, средище на духовния, културен, политически и икономически живот в страната. От прозорец градът се е превърнал във витрина, която демонстрира на Европа руската държавност в цялото й достолепие и величие.

Впрочем, в тази част на встъплението Пушкин не е оригинален. Описанието на младия град е заимствано в готов вид от предшествениците му и това многократно е отбелязвано в научната литература²⁶. Но в контекста на сходното остава незабелязан фактът, че гласът на поета се откроява сред общия панегиричен хор. Въпреки, че нарича града „Петра творенье“, Пушкин не показва градостроителната дейност на основателя. Съвременното състояние на Петербург дори не изглежда като резултат от тази дейност. Възвратно-средният залог на глаголите в минало време („вознесся пышно, горделиво“, „в гранит оделася Нева“, „садами...покрылись острова“; единственото изключение и то в действителен залог е: „мосты повисли над водами“) създава впечатление, че градът е възникнал от само себе си, без ничия намеса. Така е запазен мотивът за чудодейното възникване, но каноничният в предходната традиция образ на Основателя, „Той“, се оказва холограма²⁷.

Структурираните от антитезата преди — сега стихове 1—42 представят в диахронен разрез грандиозната панорама на града. Следващите стихове 43-83 пък фиксират отделни фрагменти от урбанистичния пейзаж. Незаговеният Петербург е показан в различни сезони („люблю зимы твоей жестокой...“; „чужа вешни дни...“); в различно време на денонощието („твоих

²⁶ Вж. по въпроса: **Пумпянский, Л. В.** „Медный всадник“ и поэтическая традиция XVIII в. — Пушкин. Временник Пушкинской комиссии, вып. 4—5, М.-Л., 1939, с. 91—124; **Коровин, В. Л.** Пушкин и Бобров. — Филологические науки, 1999, № 4, с. 3—10; **Брюсов, В. Я.** Медный всадник. — В: Брюсов, В. Я. Избранные сочинения в 2-х томах. Т. 2. Переводы. Статьи. М., 1955, с. 421—452.

²⁷ Друг е въпросът, че Петър — културният герой, създателят на града и империята присъства в читателското съзнание, но той по-скоро е *продукт на това съзнание*. Възприемателят го възстановява в представите си не въз основа на конкретни текстови индикации, а на базата на историческата си и литературна начетеност, активирана по индиректен начин от автора.

задумчивых ночей/ Прозрачный сумрак, блеск безлунный“); в различни форми на обществения („Пехотных ратей и коней/ Однообразную красоту“, „военная столица“, „Когда полнощная царица/ Дарует сына в царский дом,/ Или победу над врагом/ Россия снова торжествует“) и личния живот („Когда я в комнате моей/ Пишу, читаю без лампы“, „в час пирушки холостой“).

Въпросите стихове 43—83 по същество очертават маршрута на своеобразна екскурзия, в която са включени най-важните забележителности на историческия център на града. Първата от тях — „береговой ... гранит“, насочва към Дворцовата и Адмиралтейската крайбрежни улици, които още през XVIII в. са били облицовани с гранит. Втората — „оград узор чугунный“ визира най-вече знаменитата чугунена решетка на Лятната градина откъм Дворцовата крайбрежна улица. Следващият ориентир е Адмиралтейската игла — островърхото здание на Адмиралтейството, към което, като три лъча се устремяват три от главните улици на града: Невски проспект, Горохова улица и Вознесенски проспект. Идва ред на Марсово поле — мястото за военни паради (срв.: „воинственную живость/ Потешных Марсовых полей“), Петропавловската крепост с топовните гърмежи в чест на раждане на Велик Княз, военна победа или начало на ледохода („твердыни дым и гром“) и Зимният дворец („царский дом“) — резиденцията на руските императори. Всички посочени от Пушкин обекти по плана на Петербург от 1828 г. се намират в Първа адмиралтейска част, т. е. те съставят абсолютния, идеалния център на града. Изключение прави Петропавловската крепост, но тя изпъква като цялостен архитектурен ансамбъл, когато се наблюдава от Дворцовата крайбрежна улица. С други думи, в тази част на въстъплението пред читателя е лишеният от историческа конкретика празничен, параден, аристократичен Петербург. Петербург от цикличното време — такъв, какъвто е бил през 1803 г. (Срв.: „Прошло сто лет...“); такъв, какъвто го е заварило наводнението през 1824 г.; такъв, какъвто го е познавал Пушкин в началото на 30-те години на XIX в.; такъв, какъвто го е видял всеки турист. Петербург от одическата поезия; картичките и рекламните диплянки; видеофилмите. И този Петербург, въпреки смяната на сезоните, е подчертано статичен в архитектурната си завършеност и величие.

Пушкиновата възхвала на града, ритмизирана от анафората „Люблю“, се увенчава с христоматийно познатото пожелание (стихове 84—91):

Красуйся, град Петров, и стой
Неколебимо как Россия.

И отново по-внимателното вглеждане показва нещо съвсем различно:

Да умирится же с тобой
И побежденная стихия;

Пожеланието се оказва магическо заклинание срещу враждебните сили и уж победената стихия. Те трябва да бъдат възпярни и да не тревожат със

злобата си вечния сън на основателя. Защото пробуждането на един покойник, пък бил той и царственият градостроител, не предвещава нищо добро за града и неговите жители.

Нека обобщим. Въпреки привидния приоритет на митологичния дискурс във встъплението, митът и историята всъщност са в отношение на паритет: всяка от проекциите на креативния мит има своя историко-културологичен паралел. Даже най-митологично ангажираната част от встъплението — разказът за основаването на града, се оказва исторически достоверна. Както в действителността, така и в поемата Петербург се отразява едновременно в историческата и митологичната плоскости. Струва ни се, че този петербургски феномен е причината за по-особената реализация на креативния мит в поемата.

Защото креативният мит, който явно прозира в пролога, е наследен мит. Толериран от властите, той е бил изработен в своите цялост и завършеност още в литературата на XVIII в. Но дори едно бегло сравнение с произведенията на предшествениците би показало по недвусмислен начин по-особеното му присъствие в Пушкиновото произведение. Не случайно ние на няколко пъти конкретизирахме: при близко вглеждане.

При близкото вглеждане изпъква нещо съвсем различно от първоначалните впечатления. От една страна става ясно, че по ред причини предвиденият от мита образ на актанта е затъмнен. От друга страна се оказва, че самият креативен мит не е хомогенно оптимистичен, какъвто е в предходната литература. В тържествения и тържествуващ химн на новото начало се долавят, макар и след продължително вслушване, няколко дисонанса.

Здесь будет город заложен... В много митологии строителството на град е свързано с някакво престъпление. Рем и Ромул изграждат град, но Ромул убива брат си. Връзката на братоубийството и градостроителството е подсилена в християнството. Според Библията първият градостроител е първородният син на Адам и Ева и пръв братоубиец — Каин. Той основава град след като е извършил престъплението си и след като е бил прокуден от Бога. Каин го назовава по името на сина си Енох (Бит. 4:14—17). Така той удостоверява, че градът също е негова рожба. В посочения контекст изразът „Петра творенье“ се оказва характеристика не толкова на града, колкото на Петър Велики²⁸. С други думи, земният град е изначално компрометиран. Възникнал в резултат на престъпление или насилие, той не може да бъде отражение на небесния.

...На зло надменному соседу. Това е ключов израз, който трансформира творческия съзидателен акт в акт на отмъщението и агресията. Градът, появил се напук на съседа, пък бил той и надменният шведски крал Карл XII е изначално обременен.

²⁸ Регистърът на обвиненията тук е много широк: от убийството на собствения син, до убийството на руската душа (Жозе дьо Местр). Да си спомним и факта, че градът — „Петра творенье“, е основан върху костите на безименните си строители.

...*Вознесся пышно, горделиво*. В християнската ценностна система най-богопротивната черта е гордостта. Свързан по тази линия с възгорделия се и низвергнат в бездната ангел — Сатаната, градът е изначално обречен.

Тези едва доловими дисонанси са от принципно значение за поетиката на „Медният Конник“. Величественото описание на града, както и възторженото отношение към него вече присъстват в предходната традиция. В този смисъл встъплението е заемка от там. Дисонансите обаче показват, че в заимстваното отношение (ситуация, образ, персонаж) Пушкин вгражда нещо свое, което е незабележимо на пръв поглед. То присъства в латентно състояние и затова се открива изключително трудно. Но веднъж активира-но, то се превръща в отправна точка за новото качество на образа, ситуацията, отношението и т. н. Във втората част на поемата то коренно ще промени оптиката на встъплението. Дисонансите ще се усилват, допълват от нови тонове и в крайна сметка ще разрушат първоначалната хармония. Креативният мит ще избледнява и зад него все по-ясно ще изпъква есхатологичният — другият, уравнивяващият компонент на петербургската митология. Той е умело прикритата във встъплението същина на историко-митологичния фон. Разрушаването на декорите ще го оголи.

Есхатологичният мит по дефиниция разказва за края и е ситуиран в бъдещето. Основният му структурно-семантичен елемент е не сакралното повествование за нещо направено, а предчувствие за катастрофа и неминуема разруха. Нека отбележим, че в петербургския случай той отново се появява на границата между митологията и реалността. От една страна, всяка митологична система е изначално амбивалентна: наличието на мита за началото вече предполага мита за края. От друга страна в конкретните си прояви той е стимулиран от заобикалящата новата столица водна стихия: враждебната природа чрез климатични катаклизми постоянно напомня, че все още не е победена. През XVIII в. този мит съществува фрагментарно — като най-различни пророчества за предстоящата гибел на възникналият отведнъж и въпреки природата град²⁹. Неговата фрагментарност е следствие не само от поетиката му — разказ за нещо, което още не се е случило, но и от историческата му съдба. За

²⁹ Зловещото предсказание „Петербургу быть пусты“ на царица Евдокия Лопухина дава тон на цялата петербургска есхатология с мотива за неизбежната и скорошна пустота. Подобни пророчества съпътстват новата столица още от самото ѝ начало, но особено се засилват към 20-те години на XVIII в., подсилени от анимистичните вярвания на местните фински племена. Наистина, основният акцент в тях е не Божието наказание заради някакво светотатство и не отмъщението на стихии, а безпощадните методи на Пегър. Първородният грях на Петербург е в това, че неговите красота и великолепие са построени върху мъченическата смърт на докараните насила строители на града. Но, както подчертава Р. Назиров, и в двата случая в петербургската легенда още от самото ѝ начало е заложена представата за неминуемото възмездие, понятието за наказанието. — Назиров, Р. Г. Петербургская легенда и литературная традиция. — Традиции и новаторство, Уфа, 1975, вып. 3, с. 122—135, с. 122—123.

разлика от толерирания креативен, той е преследван мит. Защото есхатологичните митове напомнят на всемогъщите императори за човешката им немощ пред лицето на природата и съдбата. Едва ли случайно Петър Велики е наказвал разпространителите на слухове за предстоящи наводнения като държавни престъпници... И ето, че Пушкин се заема с трудната, неблагодарна и опасна задача да съедини отделните фрагменти на мита в цялостна и вътрешно монолитна конструкция.

Въпреки, че креативният мит като отражение на дневното, празничното, тържественото, „рекламното“ лице на града се съотнася с встъплението, а есхатологичният като олицетворение на нощното, мрачното, неразгаданото, инферналното — със същинската част на поемата, границата между тях не е рязко очертана. Постоянно коригиран от Историята, креативният мит в Пушкиновата творба е миниран със своята противоположност.

Явният преход между двата мита се осъществява в последните стихове (92-96 — „Была ужасная пора... Печален будет мой рассказ“) на встъплението. Тържествено-патетичните акорди на одата рязко са прекъснати, за да зазвучат трагичните обертонове на повестта. Но креативният и есхатологичният митове в „Медният Конник“ са обвързани и с неявен преход. Той става възможен чрез някои привидно неутрални образи и мотиви от пролога. В контекста на повестта те ще променят коренно значението си. Срв.: „В гранит оделася Нева“ — „Нева металась, как больной/ В своей постеле беспокойной“; „Мосты повисли над водами“ — „... что едва ли/ С Невы мостов уже не сняли“; „Ногою твердой стать при море“ — „Под морем город основался“; „Дарует сына в царский дом“ — „Дворец/ Казался островом печальным“; „Шипенье пенистых бокалов“ — „Еще кипели злобно волны... Еще их пена покрывала“. Коренно противоположен смисъл ще придобие изразът „Твоей твердыни дым и гром“. От Петропавловската крепост са се раздавали топовни гърмежи не само при раждане на Велик Княз, военна победа, начало на ледоход, но и при наводнение³⁰. По тези лексикални мостове ще протече разрушителната енергия, която в края на първата част ще унищожи изцяло празнично-парадният декор от встъплението.

Компрометирането на креативния мит в същинската част на поемата и неговото абсорбиране от спотояващия се зад него есхатологичен се осъществява главно чрез динамизирането на статичния хронотоп от встъплението. Величавото и неизменно в своята цикличност сакрално време отстъпва пред конкретиката на историческото време. Ако в пролога хронологичната мярка е сто години, в петербургската повест развоят на събитията може да се датира по дни и дори по часове³¹.

³⁰ Вж. по въпроса: Гордин, А. М., М. А. Гордин. Пушкинский век: Панорама столичной жизни. Книга 1-ая. СПб., 1999, с. 165—166.

³¹ Така например, първата част обхваща строго фиксиран времеви промеждутък — от вечерта на 6/18 ноември до следобедна следващия ден, когато залялата града Нева започва да се връща в руслото си.

Коренно се трансформира и застиналото в архитектурната си съвършеност художествено пространство от пролога. Подвижно, гъвкаво, и дори разтегливо, в повестта то поема в себе си и градските (тогава) покрайнини Коломна и Василиевския остров. Наистина, основно място на действието си остава аристократичната част, но променена до неузнаваемост. Парадно-блестящата столица, в която даже през нощта светлее Адмиралтейската игла, е подменена с мрачния и студен ноемврийски Петроград. В неговите мъгли изчезват ясните очертания на спящите грамади. Градът, често оприличаван на двуликия Янус, показва страшното си лице.

И в същинската част Пушкин упорито отказва да назове града с рожденото му име. Този път вместо перифразата „Петра творенье“ той предпочита поетичното, на пръв поглед, прозвище Петроград. На пръв поглед... Защото поетът съвсем не отдава дан на литературната традиция от предходното столетие; традиция, с явни предпочитания към парадното лице на града. При близко вглеждане се оказва, че *Петроград* всъщност е инверсия на използваното в хрестоматийния стих 84 „Красуйся, град Петров...“ (курсив мой, — Р.И.) от встъплението назоваване на града. И знак за предстояща инверсия. Защото още със стих 97 „Над омраченным Петроградом“ започва компрометирането на креативния мит. Компрометиране, което във втората част ще завърши с инверсиране.

Наводнението е събитието, около което се концентрира сюжетът в петербургската повест на Пушкин. Както всичко в поемата, то е реално събитие с иреални измерения, поредна среща на историята с митологията. От една страна, то е следствие от географските и климатични дадености, от друга — то определя спецификата на петербургската есхатология като я конкретизира чрез митологемата за потопа. Наводнението отначало нахлува в потока на съзнанието на Евгений и прекъсва размислите му за възможността чрез труд да се постигнат независимост и чест:

Он также думал, что погода
Не унималась; что река
Все прибывала; что едва ли
С Невы мостов уже не сняли...

В контекста на прииждащата вода възниква и мисълта за предстоящата неколкодневна, както смята героят, разлика с любимата. Веднага след това, сякаш за да изпъкне тяхната невъзможност, следват мечтите за семейния живот с Параша. Перспективният прочит показва зловещата предопределеност на събитията. Независимостта и честта по парадоксален начин ще бъдат постигнати в резултат на бедствието. То ще направи героя независим от околния свят, като го извиси до едно качествено ново състояние — на юродивия заради Христа пророк. Но в този миг нито героят, нито читателите подозират, че воят на вятъра на следващия ден ще премине в отчаяния кикот на Евгений. Защото дъждът, който все по-настойчиво и сърдито чука по прозорците, води след себе си бедата.

Най-динамичният образ в първата част на поемата е Нева, която напире да се възсъедини с морската стихия — споменатите във встъплението фински вълни. След като вятърът прегражда пътя ѝ, тя се връща в града — сякаш за да си отмъсти. Пушкин е документално достоверен и в описанието на бедствието: около 9 часа сутринта на 7/19 ноември 1824 г. водите от Финския залив, които, по свидетелството на очевидци, кипят като в котел, се втурват към сушата. Под натиска на огромната водна маса постройките на островите са разрушени за броени минути³². Реката се превръща в апокалиптичен звяр — знамение за края:

Погода пуше свирепела,
Нева вздувалась и ревела,
Котлом клокоча и клубясь,
И вдруг, как зверь остервенясь,
На город кинулась.

Декорите в един миг са пометени. Заедно с тях изчезва Петроград и на негово място от бездната изплува съвсем друг град — Петропол („И всплыл Петрополь, как Тритон...“). Той не случайно е сравнен с езическото морско божество Тритон: освен, че по поверието носи нещастие, то, като част от просветения паганизъм, вече присъства в новата столица³³. Този *каменен град* няма нищо общо с християнската святост. Напротив — той таи в себе си античното езичество, при това в „чудовищния“, нелицеприятен, некултурен вариант. Той е същинската столица, създадена от неназования Основател. *Петрополис* е истинското название: всички останали — „Петра творень“, „град Петров“, „Петроград“, се оказват ефемизми. Това обстоятелство, струва ни се, обяснява защо в петербургската си повест Пушкин нито веднъж не употребява названието Петербург.

Стихията заличава границата между реалното и метафизичното. Отраженият в редица анекдоти от онази епоха достоверен факт, че по време на наводнения водата е изравляла ковчезите от плитките гробове и те са плували по превърналите се в реки улици, придобива в поемата апокалиптични измерения. Той напомня за второто пришествие, когато мъртвците ще се завърнат в света на живите. Сред тези асоциации закономерно се появява мотивът за Божия гняв. Защото потопът повсеместно се тълкува като Божие наказание за някакви грехове или за нарушаването на някаво табу. Площадите са се превърнали в езера, дворецът — в печален остров. И тъй като появилият се сред хаоса остров може да предизвика асоциации

³² Гордин, А. М., М. А. Гордин. Цит. съч., с. 166.

³³ Тритоните, между другото, са важен декоративен елемент във фонтаните на Петродворец, разположен в околностите на Петербург. Възможната асоциативна връзка между тритона и смъртта, произподнята, забелязана от В. Н. Топоров е посочена и от Д. Кръстева. Тя тълкува стиховете „И всплыл Петрополь как тритон“ като знак, че самата произподня е изплувала на повърхността и, че Петербург се е превърнал в произподня. — Кръстева, Д. Поэтическая формализация мифов о Петре I и „Медный всадник“ Пушкина. — Русская литература. 1992, № 3, с. 14—25, с. 22.

с новата суша от Апокалипсиса, Пушкин преднамерено изключва всякакъв намек за ново творение. Стихът от първия чернови ръкопис на поемата: „В опасный путь, сред *новых* вод“ (курсив мой — Р.И.) е заменен с неутралния „В опасный путь среди бурных вод“. Наводнението е нахлуло в живота на обикновените хора. Те се дават не на улиците, а в къщите — в изконно защитеното, собственото пространство. Живите разменят мястото си с мъртвите. Креативният мит е компрометиран. Скритият под вълните град (срв.: „Вода и больше ничего!“) е илюстрация на есхатологичния мит.

Кулминацията на наводнението за Евгений настъпва на Сенатския площад. Впрочем, Пушкин употребява официалното през 1824 г. и непопулярно название на площада — Петровски³⁴. Може би, за да активира в читателската памет спомена за Основателя. А може би, за да го компрометира. Всъщност, площада го няма — заедно с града той също е изчезнал под водата. Но е останала неговата доминанта — откритият през 1782 г. бронзов конен паметник на Петър Велики. На пръв поглед... Защото, както става ясно от по-нататъшното развитие на сюжета, той ще се превърне в чудовищен Меден Конник. Но нито читателят, нито бедният чиновник, вкопчил се в един от мраморните лъвове-пазачи на възвишението пред дома на А.Я. Лобанов-Ростовски, подозират за тази метаморфоза на първото в Русия скулптурно изваяние.

Действието във втората част започва в деня на наводнението от Петровския/Сенатския площад, за да завърши, най-малко след година, пак там. Художественото пространство този път е разширено чрез едно съдбовно пътуване. В късния слеобед на 7/19 ноември 1824 г. Евгений прекосява с лодка все още кипящата Нева и отива на Василиевския остров. За да потърси и да не открие годеницата си Параша. За да загуби разума си и да прозре.

Случайно ли Пушкин е „заселил“ Параша на най-големия остров в делтата на Нева? Разбира се, че не — адресите на Пушкиновите персонажи са техни социални характеристики. Но именно Василиевският остров, струва ни се, се появява в поемата и по една друга причина: мегаломански планове на Петър Първи за него. Предвиждало се той да бъде централната част на новия град. Островът е трябвало да заприлича на любимия на царя Амстердам — с каналите и лодките по тях. Прокопаните канали обаче се оказали плитки и непригодни за водна комуникация. По-късно били засипани, но и днес в тази част на острова адресите не са по улици, а по линии. По ирония на съдбата разрушителните наводнения в миналото периодично изпълнявали волята на Петър Велики. Улиците се превръщали в

³⁴ Първоначалното (от 1763 г.) название на площада е Сенатски. През 1782 г. е преименуван на Петровски. Но това название не се задържа и през 30-те години на XIX в. той отново официално се нарича Сенатски. Една година след наводнението площадът става епицентър на възстанието на декабристите. Поради тази причина през 1925 г. той е преименуван на Площад на декабристите. Днес му е върнато първоначалното название.

каналите, по-ниските постройките изчезвали под водата. И ето, в деня на бедствието Евгений вижда с очите си реалните последствия от великите мисли на Основателя:

Вид ужасный!

Все перед ним завалено:

Что сброшено, что снесено;

Петровият „парадиз“ се е оказал царство на мъртвите (Срв.: „кругом... тела валяются“). Признаците на цивилизацията са изчезнали, наоколо властва извечният и изначален хаос. Потопът е погълнал Параша и майка ѝ. Заличаването даже на следите от съществуването им („Были здесь ворота... Где же дом?“) се разчита срещу светлината на библейската традиция. В християнството потопът освен Божие наказание придобива и смисъла на катарзис. Чрез водната стихия земята се очиства от скверната, а предварително известните и спасени от Бога праведници я заселват наново. Но Евгений и Параша не стават първата човешка двойка, заселила обезлюдената суша. Петербургската есхатология като че ли не получава полагащия се на есхатологичния мит оптимистичен финал — от прокълнатия град не трябва да остане нищо³⁵...

И действително, във втората част на поемата градът, както отбелязва М. Микишатиев, сякаш престава да съществува — както за Евгений, така и за читателите. Постепенно в съзнанието на героя и в художественото пространство на петербургската повест от Петербург остава единствено Петровският площад³⁶. Остава, защото е *граница* и като такава е еманация на изображения от Пушкин град-граница. Разположен почти на края на възпятата в пролога аристократично-административна Първа адмиралтейска част и в непосредствена близост до населената с дребни чиновници, бедни дворяни, търговци и занаятчии Четвърта адмиралтейска част (Коломна), той е граница между богатството и бедността, държавата като институция (*Сенатски площад*) и безименните (по-точно, безфамилни като Евгений) ѝ поданици. Допирната линия с Адмиралтейската крайбрежна улица пък не само отваря пространството на площада, но и го прави граница между сушата и водата.

Граничността е определящата характеристика и на двата персонажа, които авторът противопоставя на този площад-граница. Единият е полуделият и изгубил нормалния човешки облик Евгений — „...ни зверь, ни чело-

³⁵ Мотивът за наводнението като за финал на петербургската цивилизация е вълнувал не само Пушкин. В графиките си Лермонтов, например, е рисувал разярено море, над което се е издигала само горната част на Александровската колона с ангела на нея. Този сюжет е вербализиран в споменатото вече стихотворение на М. Дмитриев „Подводный город“ (вж. препратка 16) и в стихотворението-мистерия „Торжество смерти“ на В. Печерин, където бъдещото наводнение е вземзидие за обесените декабристи.

³⁶ **Микишатиев, М. П.** Образ Петербурга в Петербургской повести А. С. Пушкина „Медный всадник“. — В: Анциферовские чтения. Л., 1989, Материалы и тезисы конференции 20—22 декабря 1989, с. 111—114, с. 113.

век./ Ни то, ни се, ни жителъ света,/ Ни призрак мъртвий...“.

В една дъждовна и ветровита нощ на границата между лятото и есента („Дни лета/ Клонились к осени“) той тръгва от реалната граница между Нева и брега („Раз он спал/ У Невской пристани“), за да се озове на метафизична граница между реалността и иреалното, здравия смисъл и безумието. Другият е Медният Конник — конната статуя на Петър Велики. И отново, както в деня на наводнението, живите и мъртвите сменят местата си. Посетилят царството на мъртвите и получил в замяна на отнетия разум пророческото вдъхновение на юродивите Евгений в миг на ужасяващо прозрение („Прояснились/ В нем страшно мысли“) разпознава в бездушната за всички останали статуя същинския Основател на неназования град:

...того,

Кто неподвижно возвышался
Во мраке медною главой,
Того, чьей волей роковой
Под морем город основался...
Ужасен он в окрестной мгле!
Какая дума на челе!
Какая сила в нем сокрыта!

Медният двойник на обожествения от идеологията и най-вече от литературата на XVIII в. покойник-император е нещо съвсем различно от почесания в пролога основател на Петербург. „Той“ при цялото си митологично натоварване е исторически възможен, макар и в случая безплътен образ, холограма. „Онзи“ е подчертано агресивен, материализация на разрушителната сила на мисълта. Докато „Той“ замисля град *до* морето, съдбовната воля на „Онзи“ е основала град *под* морето. „Парадизът“ на действителния основател е разположен в най-ниската част на сакралния вертикал. Там бушува инферналният огън, който подгръзва кипящите като в котел невски вълни. Раят от типично петербургската антитеза *рай* — *ад* започва да функционира като своята противоположност. Както и креативният мит. Творението — неговият структурообразуващ елемент, се е състояло, но то не е от предвиденото градивно естество. Основаният град е не Петербург, а езическият Петропол. В него не могат да просъществуват хора с чисти души като Евгений и Параша. За разлика от безчувствената тълпа, находчивия търгащ, или граф Хвостов, който бърза да обезсмърти бедствието.

Наводнението, което потапя неблагоприятия от Бога град, е Божието наказание към потомците за обожествяването на реалната историческа личност. Пушкин открито, трикратно нарича този обожествен от хората основател, дал ход на новата руска история, „кумир“ (стихове 259, 402, 424). И за да не останат никакви съмнения относно антихристиянската му,

бесовска същност, конкретизира: „горделивый истукан“ (ст. 433)³⁷. В този контекст вече окончателно става ясно, защо Петър Велики не е назован в пролога на пролога. Същинският основател на Петропол е друг — анимираният от благоговението на потомците Меден Двойник на височайшия мъртвец. И, както в повечето митологии, двойникът се е оказал пагубен и вредоносен. Креативният мит е *инверсиран*.

Но Евгений не само разпознава действителния основател на града си. Той се осмелява да го назове — „строитель чудотворный“ и чрез това назоваване още веднъж да потвърди, че става дума за демиурга от преобърнатия наопаки креативен мит³⁸. Нещо повече, юродивият пророк дръзва да го заплаши: „Ужо тебе!...“. Тази заплаха нарушава неразклатеното дори от природното бедствие статуарно спокойствие на „Онзи“. Медният кумир реагира мълниебно. Той напуска монументално-величествения си пиедестал, за да накаже разобличителя и обвинителя си. Така започва прословутото нощно преследване на Евгений от Конника, което за пореден път трансформира художественото пространство на повестта.

И он по площади пустой
Бежит и слышит за собой —
Как будто грома грохотанье —
Тяжело-звонкое скаканье
По потрясенной мостовой.

Площадът-граница е погълнал в себе си променения до неузнаваемост идеален, аристократичен център на града, така вдъхновено прославен в пролога³⁹. Есхатологичният мит е абсорбирал креативния.

Последните стихове на поемата (464—481) фокусират неназован малък остров. Там, на прага на порутена бедняшка къщурка, дотласкана като на шега от стихията, е открит трупът на Евгений. Къщурката напомня онази, която героят търси и не намира на Василиевския остров в деня на наводнението. Островът с неговата пустинност, бедния рибар и оприличения на черен храст някогашен дом пък е вариация на извънградското, нецивилизованото пространство от пролога⁴⁰. От аранжировката на повестта не е останало

³⁷ Тези назовавания са толкова шокиращо-директни, че предизвикват обратен ефект: учениците сякаш отказват да ги приемат в прякото им значение и упорито търсят в тях някакви скрити смисли, дори израз на някаква литературна традиция. Като издига идеята за проархитектурността на целия европейски класицизъм, Пумпянски, например, смята думите „кумир“ и „истукан“ в Пушкиновия текст за неутрални: в поетичния език на Державин те са били синоним на „статуя“, „памятник“ — Пумпянский... с. 109—110.

³⁸ Нека напомним още веднъж, че антихристът прелъстява с мними чудеса. А в случая става дума за строител, който създава ръкотворни чудеса; чудеса, които са подвластни на стихии; чудеса, които, както става ясно от първата част, могат да бъдат заличени от Божия гняв.

³⁹ За Пушкиновите читатели е било пределно ясно, че Конникът преследва жертвата си в аристократичната част на града — само тя през онази епоха е била павирана.

⁴⁰ Срв.: „На берегу пустынных волн“ — „Пустынный остров“; „...бедный челн/ По ней стремился одиноко“ — „Рыбак...бедный ужин свой варит“; „Чернели избы здесь и там“ — „Домишко ветхий... как черный куст“.

нищо. Езическият Петропол е престанал да съществува. Смъртта на праведника, на страдалеца Евгений е приковала Медния двойник към пиедестала. Той отново е станал меден конник, застинала в динамиката си статуя. Както и в пролога, сцената отново е пустинна и безлюдна. Тя изглежда готова за монтиране на новите декори за следващата екзистенциална драма.

И тут же хладный труп его
Похоронили ради бога.

Къде е погребан Евгений? В статията си „Пушкин и невское взморье“ А. Ахматова изказва хипотезата, че островът е Голодай — русифицирано название на Holyday, място за неделни разходки на градското население (срв.: „Или чиновник посетит,/ Гуляя в лодке в воскресенье,/ Пустынный остров...“). На този остров според преданието са погребани тайно обесените ръководители на декабристкото въстание⁴¹. По тази причина днес той се нарича Остров на декабристите. Според А. Тархов обаче само един остров — Вольный, отговаря на Пушкиновото описание. Топографията във финала, както и в цялата поема, се оказва художествено-съдържателна, смислова: Евгений е погребан на остров Вольный⁴². Нека отбележим, че по-късното градостроителство сякаш донаписва края на петербургската повест. Днес остров Вольный не съществува — той е съединен с изкуствен насип с острова на Декабристите (Голодай), който пък на свой ред е крайната част от големия Василиевски остров. По този начин Евгений окончателно е съединен с Параша. Трагедията в крайна сметка се оказва оптимистична⁴³. Поради поеднатата среща на Историята с Митологията.

Посветените на Санкт-Петербург стихове от „Медния Конник“ са едни от най-добрите, написани някога за северната руска столица. Най-добрите и най-експлоатираните, подходящи за юбилеи и за всекидневна употреба. Най-експлоатираните и най-христоматийните. До там, че христоматийността, върху която се е напластил и одическият възторг от допушкиновата литература, е затъмнила изконния смисъл на произведението. То не получава онзи прочит, който е целял авторът, и вече 170 години предизвика много и противоположни разчетения. Този прочит според нас е едновременно и разгърнатата перифраза и художествен коментар на втората от десетте Божи заповеди: „Не си прави кумир и никакво изображение на онова, що е горе на

⁴¹ Ахматова, А. А. Пушкин и невское взморье. — В: Ахматова, А. А. О Пушкине. Статии и заметки. Л., 1977, с. 149—150.

⁴² Тархов, А. Размышления по поводу одной иллюстрации к „Медному всаднику“. — Венюк Пушкину (1837—1987). Альманах библиофила, выр. XXIII, М., 1987, с. 284—295, с. 294.

⁴³ Това обстоятелство обяснява защо, например, последните стихове на втората част и на самата поема, които в смислово отношение представляват епиграм, не са отделени графично. Те са предвиденият от поетиката на есхатологичния мит оптимистичен финал и като такъв са неделима част от него.

небето, що е долу на земята, и що е във водата под земята; не им се кланяй и не им служи“ (Изх. 20:4-5). Това обстоятелство въздига последната голяма поетична творба на Пушкин в ранг на историко-философско завещание на поета.

Освен, че са най-добрите в Петербургската поема на руската литература, тези христоматийни стихове са и най-амбивалентните. Те са едновременно и химн на града — „Петра творение“ и присъда над спотаяващия се в инферналните дълбини Петропол. Защото най-петербургското произведение на Пушкин е пронизано от петербургската феноменалност, в която първият и следващите погледи често се изравняват с различните гледни точки.

Тази амбивалентност е едновременно причина и следствие за/от сблъсъка (за пръв път!) в рамките на един и същ художествен текст на толерирания от властимащите креативен с подредения (за пръв път!) от Пушкин като художествено цяло есхатологичен мит. Последният се оказва толкова силен, че реструктурира наследените от литературата на XVIII век митологични структури. Те първоначално са компрометирани, а след това и инверсирани. В крайна сметка те преминават в своята противоположност: митът и анти-митът се сливат.

Метаморфозите на креативния мит в Пушкиновата творба стават възможни благодарение на доловената и прочувствана от поета особена, типично петербургска връзка между Историята и Митологията на града. Те не са разграничени, изолирани една от друга категории. Постоянното им взаимно- и противно- действие поражда между тях отношения на динамичен паритет. Историята е коректив на митологията и обратно. В резултат, Петербург се оглежда и в историческата и в митологичната плоскости — динамичен, многолик, непредсказуем. И така, вече 300 години. Или 170 — в зависимост от избраната отправна точка.